

LOS BATANES O PISONES N'ASTURIES

Testu, dibuxos y semeyes
Gonzalo Morís Menéndez
Departamentu de Construcción
ya Inxeniería de Fabricación
Campus de Viesques (Xixón)
Universidá d'Uviéu

Con esti escritu busco, per un llau, amosar cómo yeren antaño, cómo evolucionaron col tiempu y tamién cómo yera'l funcionamientu d'esti sistema productivu perarcaicu y d'un inxeniu nun periodu que foi nomáu preindustrial por munchos autores. Per otu llau, tamién quixera dar un toque y llamar l'atención sobro la importancia que tien pa los pueblos la defensa del so patrimoniu industrial, que por desgracia cuasi siempre foi oxetu d'un escasu apreciu social, y polo tanto víctima d'un deterioru y un abandonu progresivos.

Darréu paso a presentavos el trabayu qu'asoleyaré nesti escritu y que lleva por títulu *Los batanes o pisones n'Asturies*. Nella recuéyese de manera resumida, la mio esperencia nos últimos 25 años patiendo'l Principau d'Asturies, buscando amosances d'aquelles vieyes instalaciones y mecanismos basaos nel aprovechamientu de la enerxía hidráulico que señalaron el periodu de la industrialización n'Asturies.

Frutu d'estos cartafueyos foron surdiendo los planes y proyeutos que sirvieron de puntu de partida pa que la Consejería de Cultura del Principáu, al igual que los conceyos entamaren la igua y remocicamientu de dalgunes d'estes instalaciones preindustriales.

Asina patiendo per Asturias atopamos molinos, cachos de batanes, telares, vieyes ferrerías, etc., toos ellos testigos elocuentes anque mudos, d'una forma de vida y d'una dómina yá escaecida de la nuesa sociedá asturiana, aislada y

por ello siempre forzada al autoabastecimientu.

Muncho de lo que quedaba en pie d'estos perarcaicos métodos productivos preindustriales, que conformen lo que se llama por dalgunos aplicaos como «teunoloxíes rurales», podemos afitar que llegó hasta nós cuasi por casualidá, pues hasta hai relativamente mui pocu tiempu, el patrimoniu históricu industrial, nun se tuvo mui en cuenta, nin se consideró almirable nin que tenía que se recuperar. Hasta'l pasáu deeniu de los ochenta del sieglu pasáu nel sen de la Comunidá Europea, lo mesmo que n'otres comunidades y organismos nacionales ya internacionales sintieron una creciente molición pol amparu del so patrimoniu cultural y foi entós cuando'l Patrimoniu Industrial pasó a inscribise nel marcu xenéricu del Patrimoniu Cultural, tanto polos sos valores históricos de progresu de la industria como poles sos secueles socioeconómiques y culturales.

Hai dos grupos de ruedas hidráuliques: les verticales o romanes –les de ferrerías, pisones, etc.– y les horizontales o griegas –emplegaes nos pequeños molinos de rodendu–

Pa poner de manifestu la importancia que tuvieron estes actividaes preindustriales y unos cuantos trabayos y d'inxenios que taben encontraos nel emplegu de la rueda hidráulica, alcontramos nel Catastru del Marques de la Ensenada que se fixo nel añu 1752, baxo'l reináu de Fernando VI que naquel tiempu taben en funcionamientu n'Asturies: 6.151 molinos fariñeros, 1.311 fragües, 861 fornos comunitarios pa cocer pan, 191 pisones p'abatanar el pañu, 156 telares, 250 llagares de sidra y vinu, 40 mazos o machucos, 14 ferrerías de les llamaes mayores, 7 fábricas de curtíos de pelleyes y 2 instalaciones de calderería del cobre. Con estes cifres podemos facenos una idea abondo clara de la so importancia.

Tamién aprovecho esti testimoniu escritu, p'amosar el mio más fondu agradecimientu y admiración a toos esos paisanos y artesanos que conocí y visité nestos últimos años, col envís d'alcontrar y recoyer la mayor parte de los sos conocimientos y de la so esperiencia pal trabayu equí güei asoleyáu, tengo que dicir mui fuerte que siempre fui perbién recibíu y que tamién m'alcontré les puertes de les sos cases o les de los sos talleres abiertes de par en par; amás en munches ocasiones volvieron a coyer y desempolvar les vieyes ferramientes yá aferruñaes, pa recrear unos llabores artesanales yá escaecíos y práuticamente desaparecíos; toos ellos me fixeron pasar momentos pa mi inolvidables, coles sos entreteníes paroles, les sos desplicaciones, les sos interesantes anéudotes y siempre brindándome, y en tou momentu, la so inestimable amistá, qu'agradezo y de la que me siento mui honráu. Los nomes de Benino *El Ferreiru*, Melchor d'Os *Teixóis*, Nicolás *El Caldereru d'Avilés*, Manolín *El Zapateru*, María de Fonteta, Charón *El Ferrador* de Pión, Pepe *El Ferreiru* de Grandas

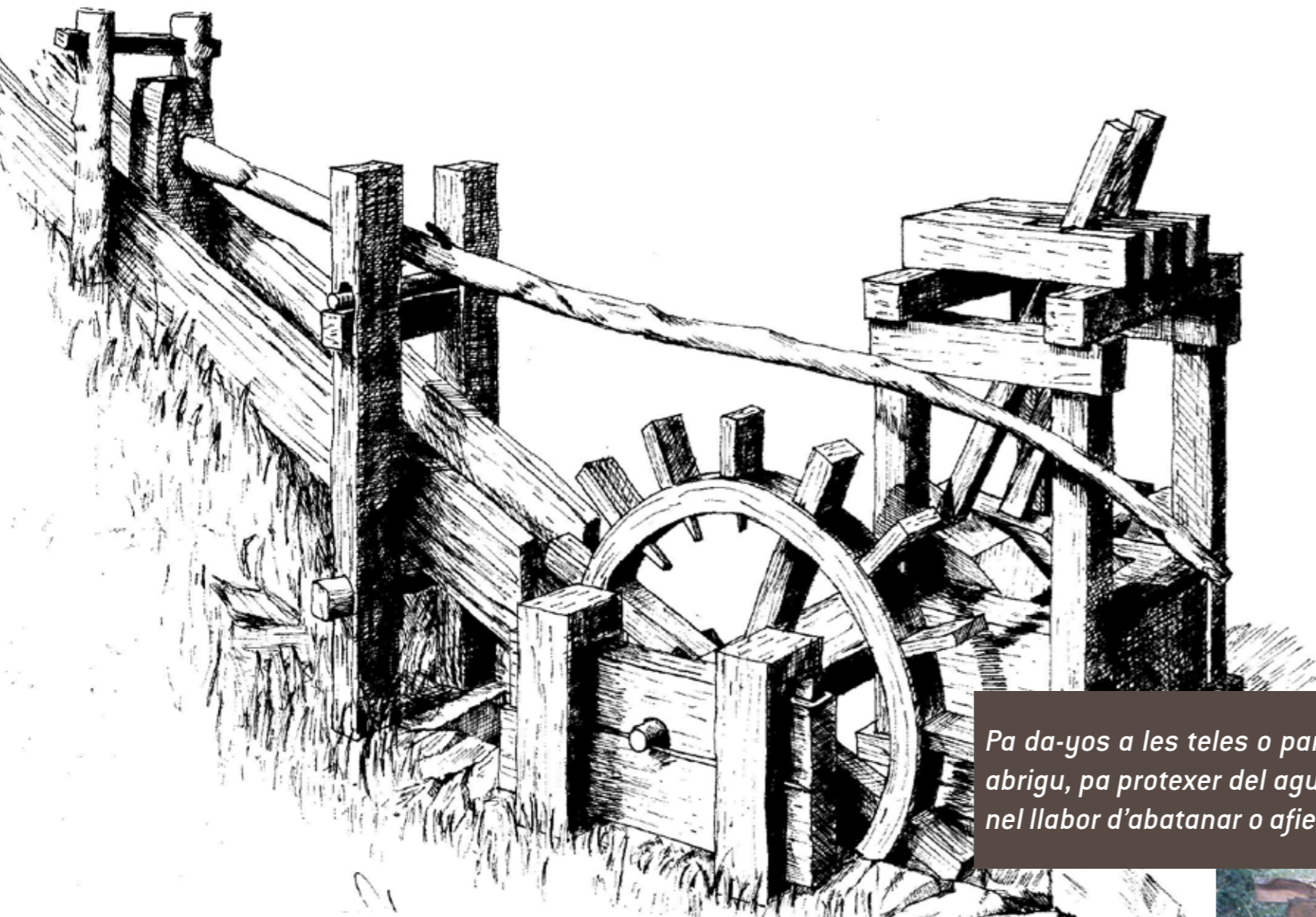
de Salime y muchos otros mas, llegaron a facese familiares, pero por desgracia, muchos d'ellos yá desaparecieron y con ellos tamién una parte perimportante ne nuesa cultura popular.

LA ENERXÍA HIDRÁULICO

A lo llargo de munchos siglos l'home nun contó con otru tipu d'enerxía que nun fore la so propia enerxía muscular, los trabayos que se facíen naquelles dómines, como yera la molienda de cereales, el texíu y abatanáu de les teles, la forxa del fierro, etc. precisaben de grandes esfuerzos humanos pal so xorrecimientu, polo que se recurría abondes vegaes al emplegu de xente esclavo.

IZQUIERDA
Batán de Ledantes.

ARRIBA Y PÁXINA 97
Batán d'Os Teixóis.

titutoriu de mano d'obra, la so puesta en funcionamientu tuvo arrodiada munches vegaes de demores y lluches pol so emplegu.

Foi nel Medievu cuando l'emplegu d'esti inxeniu s'espardió dafechu a la mayor parte de

IZQUIERDA
Dibuxu d'un pisón.

ABAXO
Batán de Ledantes.

Pa da-yos a les teles o paños mayor resistencia y abrigo, pa protexer del agua o'l fríu, doblégábenles nel llabor d'abatanar o afieltrar

Agora tamos avezaos a poder emplegar desinfinidá d'enerxía procedente de les más estremaes fontes, col simple esfuerzu de calcar una palancuca o un interruptor, pero pa llegar hasta esti puntu, la téunica tuvo qu'andar un llargu camín d'un mou gradual y escalonáu.

Podemos dicir que'l primer pasu foi l'emplegu de los animales caseros, p'aprovechar la so enerxía muscular nes cansaes xeres del campu o como mediu d'acarréu. Depués l'home foi deprendiendo y emplegando otres fontes d'enerxía al procesu productivu como: lo dinámico del agua, lo eólico del vientu, lo de los combustibles como'l carbón y l'esquistu, lo létrico y lo del átomu, lo que-y permitió disponer cada vegada de mayores cantidaes d'enerxía y pola mor d'ello pudieron ameyorar les producciones.

LES RUEDAS HIDRÁULIQUES

Les ruedas hidráuliques yeren yá conocíes pol home según dicen los historiadores dende hai unos 5.000 años. Estes primeres ruedas hidráuliques que nun principiu foron pensaes como mecanismu elevador d'agua, darréu que l'home precisaba llevar el nivel del agua dende los calces de los ríos o de los calces soterraños pal so meyor aprovechamientu últimu. Estes mesmes ruedas con pequeñes igües pasaron a ser «motores» productores d'enerxía que yera capaz de tresformase en movimientu.

Esti inxeniosu mecanismu supunxo la primer lliberación del home, con respeto al trabayu brutu. Sicasí, y mesmamente por esti papel sus-

los oficios conocíos: molineru, texedor, abatanador o pisador, forxador de metales o ferreru, aserrador, etc.

Pa facenos una idea del progresu del usu de la rueda como motor, diremos a titulu d'exemplu, que un molín aicionáu por una persona molía unos 5 quilos per hora, en cambiu movíu por una rueda hidráulica podía moler hasta unos 180 quilos, por eso la rueda hidráulica foi considerada una revolución teunolóxica, comparable nel so tiempu, a les que se produciríen más tarde col emplegu del vapor, la lletricidá o la enerxía atómico.

Según la situación de trabayu, podemos falar de dos grandes grupos de ruedes hidráuliques, les verticales o romanes, cola exa horizontal y que s'emplegaron principalmente nes ferreríes, nos batanes y nos molinos d'aceña. Y les horizontales o griegues cola exa vertical, emplegaes xeneralmente nos pequeños molinos de rodendu.

EL BATÁN O PISÓN

Nesti trabayu falaremos d'una d'estes máquines como yeren los pisones o batanes mui emplegaos na industria textil pa consiguir los paños pa facer prendas d'abrigo.

Cuando se-yos quería dar a les teles o paños texíos nel telar un mayor aguante, o una consistencia más gruesa, asemeyada a la del fieltro, que pudiera protexer a les persones del fríu y de la lluvia, sometíense al llabor d'abatanar o fieltro.

Esti trabayu faciase nos batanes, pises, trillonos o pisones, que yeren unes tosques máquines de madera movíes per aciu d'enerxía hidráulico y allugaes cabo los ríos; estes maquines sirvien pa golpiar repetidamente les teles con unos mayos o porros de madera pa desengrasales y enfurtilles.

A mediaos del XVIII había n'Asturies unos 200 pisones funcionando

ARRIBA
Dibuxu d'un pison.

DERECHA
Batán d'Alfoz.

El vocablu *batán* apaez denomáu n'otres comunidaes per pallabres como *pisa* en Cantabria, *pisón* n'Asturies, les dos paecies al *pisão* de Portugal y toos elles derivaes de la llatina *PISONEM*. En Galicia dáse-y el nome de *folón*, asemeyáu a la forma francesa *foulon*.

Los texíos yeren yá abatanaos en tiempu de los romanos, pero de mou totalmente manual. Pa ello introducienlos dientro d'un recipiente de madera o de piedra onde s'echaba agua caliente y un barru especial llamao *terra fullónica*, y diben cutiéndolos con unos mayos de madera y pisándolos con unos zuecos especiales o madreñes a lo llargo d'un o más díes.

El batán hidráulicu apaez n'Europa na Edá Media y podemos afitar que lo fixo como una aplicación de la teunoloxía de los molinos. Les primeres referencies sobre l'emplegu de batanes n'España daten del sieglu XII y cítase Xirona como'l llugar onde comenciaron a funcionar los primeros, que recibíen nomes como «aceña traperu», «molin draper» y molín traperu, lo que nos fai pensar que l'emplegu y espardimientu d'esta maquina foi mas serondu que'l de los molinos hidráulicos.

Los batanes yeren unes máquines construyies en madera, xeneralmente de carbayu pola so durez y aguante a la humidá. Solíen tar allugaos a la oriella de dalgún ríu o regueru y normalmente nun llevaben nengún tipu de cubierta sinón que taben albertestate, por ello si nun funcionaben de siguío había que tar mui pendientes del so caltenimientu, pa corríxir desaxustes que pudieren apaecer ente les pieces axustaes de madera.

A mediaos del sieglu XVIII había n'Asturies, acordies coles notes recoyies nel Catastru del Marqués de la Ensenada, alrededor de 200 batanes trabayando. Estes máquines taben muy lligaes a la industria testil de la dómina y recibíen encargos p'abatanao teles de los munchos telares qu'había instalaos na mayoría de les cases.

PARTES D'UN PISÓN O BATÁN

Les partes principales d'un batán son: El sistema hidráulicu, la rueda y l'árbol, l'armazón o potru, el recipiente o hemina y los mayos o porros. La fonte d'enerxía de los batanes, como n'otros inxenios hidráulicos ye la fuerzia hidráulicu; cuando'l barganaz nun yera abondo pa mover la rueda del batán construyíase una presa a un ciertu altor, asemeyada a la qu'empleguen los molinos. Dende la presa, l'agua ye guiao hasta la rueda per una canalización de madera xeneralmente llabrada nun tueru de carbayu. El pasu d'agua regúlase a voluntá, per aciu d'una desaguadora de madera movida con un palancu dende'l llugar de trabayu del pisador.

L'elementu primordial d'impulsión del conxuntu ye la rueda hidráulica de madera de carbayu, que xira en posición vertical emburriada pol caudal d'agua que cai con fuerzia pela canal de madera. Esta rueda va solidaria a una exa o árbol del mesmu material y d'unos 50 a 60 cm de diámetru y unos tres metros y mediu de llargor. La rueda tien de 2 a 2,5 metros de diámetru, y ta formada por 4 pieces curvaes que formen la llanta exterior, sobre ella van encaxae les 20 pales o vasos que reciben el puxu del agua. La llanta xunto coles paletes axúntase

Dalgunos pisones yeren a comuña y usábense en vecera. Otros yeren d'una casería, o d'una familia que lu esplotaba cobrando maquila, por exemplu, como facíen nel molín

El vasu o hemina ye'l llugar onde se fai l'abatanao. Ta construyíu d'un gruesu rollu de madera de castañal d'unos 90 cm. de diámetru y unos 230 de llargor, que lleva llabráu un furacu per dos de les sos cares, onde se deposita la tela. Pela parte d'enriba lleva unes canaliques peles que circula l'agua pa esfrecer y remoyar les teles.

Colgaos del bastidor cimero, como yá diximos, tán los porros o pisones, de madera de castañal, que tán apastoriaos de dos mangos o cabrites. El pesu d'estos pisones ta ente 70 y 90 quilos, tienen forma prismática cuadrangular con una base escalonada pa facilitar l'endolque de la tela depositao na hemina.

Enantes de poner el batán a trabayar ye comeniente axustar les pines que suxeten los porros a los mangos. Tenemos que tener en cuenta que na estrutura d'un batán solo s'entremeten pieces de madera axustaes, madera con madera, nun apaeciendo per llau dalgún nengún tipu de clavu metálicu.

EL TRABAYU DEL PISADOR

Dalgunos batanes yeren de propiedá comunal y el so emplegu entós tenía llugar por rigurosu turnu temporal o vecera ente los amos, acordies cola participación que teníen na propiedá del mesmu. Les iguadures yeren atendíes pol sistema d'andeches, aportando una xera caún de los propietarios. Otres vegaes pertenecíen a una casería o a una familia que lu esplotaba de mou individual, cobrando n'especie, una cantidá en metálicu por cada media batanada o pol sistema de maquila. Pa ello quedaba'l pisador con una cantidá del pañu obtenío que yera proporcional a lo total pisao.

L'abatanáu de les teles ye un llabor artesanal delicáu que precisa de tiempu y conocimientu del pisador, qu'ha de vixilar de siguío y en tou momentu'l procesu pa controlar la temperatura de la tela dientro de la hemina.

Na modesta economía rural, los batanes suponíen, en primer llugar, un recursu qu'ayudaba a tener d'un mou rápidu paños pa la confección de prendas d'abrigu, ensin tener que depender del escasu y caru mercáu foranu. Per otra parte, munchos batanes tamen allugaos en sitios aisllaos y munches vegaes incomuni-

caos pola mor de les ñevaes, polo que yera vital pa los paisanos disponer de los gruesos paños que podíen consiguisse direutamente nel batán.

Les teles colocábense nel interior de la hemina doblaes en ziszás y en cantidá de 20 a 30 vares de cada vegada, lo que venía a ser unos 17 a 20 m.; el llabor duraba unes 24 hores en branu y daqué mas n'iviernu, porque l'agua del ríu ta muncho mas frío. A lo llargo del trabayu faciense unes tres paraes: el tiempu que se precisa pa la manipulación, pa cambiar los paños de posición y llograr un abatanáu meyor.

Nel iviernu y en casu d'avería munches vegaes yera precisu tener calentando unos calderos d'agua al llau del batán pa echalos sobre les teles colocaes na hemina, col aquel de prevenir un bruscu esfrecimientu y la conxelación qu'estropie'l llargu procesu desendolcáu.

El pisador, pa conocer les teles que cada veceru-y llevaba a abatanar, ponía unes marques a base d'unos cosíos con fillos de llana de colores nos careles, marcando amás les vares que-y llevaba caún: una puntada llarga amosaba una vara y una curtia yera media vara. Les mantes una y bones abatanaes había que les llevar a

perchar, ye dicir, a saca-yos el pelo pa que quedaren persuaves y amorosos.

Los paños, una vegada abatanaos pa quita-yos les engurries, cutíense enriba d'una llábana llamada solera con una pala de madera y llueu se poníen a secar, y pa cabu devolvíense a les texedores. Les pieces abatanaes sufren nel llabor una mengua d'una cuarta parte del so llargor inicial, según el tipu de texíu y de la llana emplegao.

Hasta bien entráu'l sieglu XIX siguiense pisándose los paños texíos nel telar pa llograr el sayal y la estameña. Col sayal faciense una serie de prendas d'usu polos campesinos asturianos como xaquetes, chalecos, sayes, capes, mantes, monteres picones, sombreros, etc.

Cola estameña inda se siguen haciendo pela parte de Cabrales nos Picos de Europa, los escarpinos o carpinos, especie de zapatielles ensin suela que se calcen o bien coles madreñes o bien coles corices y qu'ayuden a caltener los zancaños calentinos.

Güei nun hai más que tres batanes funcionando n'España y la finalidá d'ello ye totalmente turística; ún ye la Pisa de Ledantes nel valle de Llébana cerca de Potes na Comunidá Cántabra, que foi amañáu nel añu 1986. Tomando como amuesa l'estudiu d'esti batán de Llébana fixéronse dos reconstrucciones, una n'Alfoz metanos Foz na provincia de Lugo, onde un particular dedicáu a la hostelería amañó un complexu hidráulicu con un antiguu molín y un batán asemeyáu al de Ledantes. Y otra la que se fixo nel añu 1995 pa completar el Conxuntu Hidráulicu d'Os Teixóis en Taramundi. Polo tanto na nuesa dómina fuimos testigos ensin decatanos del desanicie cuasi dafechu d'un de los inxenios hidráulicos que tuvo muncha importancia nel sieglu XVIII na industria testil.

Como puntu final d'esti escritu gustárame facer un llamáu a tolos interesaos na defensa del nuesu patrimoniu, pa que na medida en que seya posible se muestren cuidadosos con toos aquellos exemplares d'esa industrialización pasada, tan interesante dende'l puntu de vista cultural y que munches vegaes por negligencia ye sometida a les más diverses tropelíes.

IZQUIERDA

Manta abatanada.

CENTRU

Dibuxu d'una rueda.

ABAXO

Batán de Ledantes.

Col sayal iguábense prendas como'l chalecu, les sayes, capes, etc. Cola estameña, entá güei se faen escarpinos pa calzar madreñes o corices

